

Riek Hazenbosch (a), Barbara Snel (b), Peter de Swart (c), Carly van Tilborg (d) & Nienke Wassenberg (e)

(a) Revius Lyceum, Doorn

(b) Stedelijk Gymnasium, Nijmegen

(c) Radboud Universiteit, Nijmegen

(d) Ichthus Lyceum, Driehuis

(e) Het Bouwens, Panningen

Contact: r.hazenbosch@reviusdoorn.nl

barbara_snel@hotmail.com

p.deswart@let.ru.nl

c.vantilborg@ichthuslyceum.nl

n.wassenberg@hetbouwens.nl

Woorden werken

1. Inleiding

Het vak Nederlands zou niet uitdagend genoeg zijn, de docenten zouden een te hoge werkdruk ervaren en de leerlingen zouden inhoudelijk weinig leren. Dat zijn enkele bevindingen van een groep docenten en wetenschappers die samen het ‘Manifest Nederlands op school’ schreven. Er zou een omslag moeten plaatsvinden, waarbij het moet gaan om “bewuste taalvaardigheid”. Dat betekent onder andere dat de leerling het Nederlands bewust moet leren gebruiken en daarbij ook beloond wordt voor het gebruiken van zijn inzicht.

Met dit in het achterhoofd hebben we werk gemaakt van een lessenserie over hoe woorden werken. In de lessenserie komen vijf begrippen (‘prototypetheorie’, ‘mentaal lexicon’, ‘*priming*’, ‘*framing*’ en ‘ironie’) naar voren en leren leerlingen de kracht en macht van het woord kennen. We hebben bewust voor deze volgorde gekozen, omdat deze termen steeds lastiger te begrijpen zijn voor leerlingen. Ons doel is om het taalbewustzijn van de leerling te vergroten en wellicht deze deelvaardigheden van het vak Nederlands te integreren in het lopende curriculum. In onze presentatie expliciteren we onze lessenserie en delen we onze ervaringen ermee. Hierbij moet worden opgemerkt dat de docent niet alle lesonderdelen hoeft te geven.

2. De lessenserie

Onze lessenserie is gebaseerd op de gedachte dat de leerling intuïtief allerlei ideeën heeft over taal en per lesonderdeel zal duidelijk worden hoe de leerling zijn of haar kennis en vaardigheden kan inzetten en vergroten. De leerling leert hierbij dus over hoe woorden in ons brein werken. In wat volgt, beginnen we steeds met een korte omschrijving van wat centraal staat. Daarna zal een beknopte omschrijving van de lessen gegeven worden.

2.1 Prototypetheorie

In januari 2017 stond in *NRC Handelsblad* een artikel over het woord ‘asielplaag’, waarin de media opgeroepen werden om beter te letten op de lading van de woorden die ze gebruiken. Waarom was dat nodig? Als de docent zulke kwesties met zijn leerlingen wil bespreken, moeten de leerlingen wel voorkennis hebben over hoe woorden functioneren in taal. De prototypetheorie van woordbetekenis biedt hier een aantrekkelijk uitgangspunt (zie: Aitchinson 2012 voor een toegankelijke inleiding).

We laten de leerlingen de prototypetheorie ervaren door hen allerlei kleine opdrachtjes te geven. De eerste opdracht is: ‘teken een huis in tien seconden’. De meeste leerlingen tekenen ongeveer hetzelfde soort huis, en door ze met elkaar te vergelijken, worden ze zich bewust van dit prototype. In de tweede opdracht geven leerlingen samen een definitie van een vogel. Vaak kan de leerling wel een definitie bedenken, maar past daar dan ook de vleermuis in of het vogelbekdier? Als ze zich bewust zijn van de moeilijkheid van een goede definitie, kan de docent met hen op zoek naar woordvelden. Blijkbaar vinden in ons hoofd allerlei onbewuste processen plaats, waardoor we woorden met elkaar associëren. Dat sluit goed aan bij het volgende lesonderwerp: ‘mentaal lexicon en *priming*’.

2.2 Mentaal lexicon en *priming*

Als mensen lezen, luisteren, spreken of schrijven, doen ze voortdurend een beroep op hun mentaal lexicon. Als taalgebruikers een woord horen, wordt dat woord met de bijbehorende betekenis geactiveerd. De activatie straalt uit naar nauw verwante woorden en kennis. Neem bijvoorbeeld het woord *zeep*. Zodra een taalgebruiker dat woord hoort, wordt een woord als *bad* of *shampoo* ook geactiveerd of *geprimed*. Woorden in het mentaal lexicon zijn niet alleen semantisch aan elkaar gelinkt, maar bijvoorbeeld ook fonologisch en zelfs syntactisch.

In deze les laten we de leerlingen het principe van *priming* ervaren door korte opdrachtjes. In de eerste opdracht krijgt de helft van de leerlingen een afbeelding van

een maan te zien, terwijl de andere helft een afbeelding van zeep krijgt te zien. De leerlingen krijgen allemaal de opdracht om met één letter het incomplete woord *b.d* compleet te maken. Leerlingen die de afbeelding van de maan hebben gezien, maken meestal het woord *bed*, terwijl leerlingen die de afbeelding van zeep hebben gezien meestal het woord *bad* maken. Op een vergelijkbare manier laten we de leerlingen ook het principe van syntactische en fonologische *priming* ervaren.

Als de leerling zich bewust is van de onbewuste associaties tussen woorden, zal hij beter woorden kunnen kiezen die bij de gekozen context horen. Dat komt aan bod in het volgende onderdeel van de lessenserie: '*framing*'.

2.3 Framing

Leer de leerling erop bedacht zijn dat woorden per context bewust gekozen kunnen zijn en dat hij die gekleurde woorden herkent en kan toepassen. *Framing* is het toepassen van woorden op een dusdanige manier dat de lezer gestuurd wordt in het vaststellen van een interpretatie. Een voorbeeld: het maakt uit of een krant schrijft over 'gelukszoekers' of over 'asielzoekers'. Indien de leerling deze nuance doorziet, komt de boodschap van de tekst ook duidelijker naar voren. De volgende stap is dan het zelf *framen* van teksten. De docent deelt een krantenartikel uit (het onderwerp moet wel goed te *framen* zijn). De ene helft van de klas *framet* positief, de andere helft *framet* negatief.

Aan de hand van verschillende voorbeelden, onder andere afkomstig uit Boersma & Gagstein (2015), zien leerlingen het verschil tussen bepaalde frames steeds duidelijker. Niet alleen *framing* in de journalistiek komt aan bod, maar ook *framing* in de politiek en in reclame.

2.4 Ironie

Via het onderwerp '*framing*' zijn we uiteindelijk uitgekomen bij ironie, misschien wel de lastigste vorm van taalgebruik om goed te kunnen herkennen en gebruiken. Zoals Burgers (2010) schreef, kan ironie verkeerd begrepen worden, maar zitten er ook voordelen aan. Ironie kan bijvoorbeeld grappiger zijn dan letterlijke taal en kan een goede manier zijn om kritiek te leveren. Dat is heel interessant voor onze leerlingen die heel vaak (onbewust) gebruikmaken van deze stijlfiguur. Tevens wordt in examenteksten vaak gebruikgemaakt van ironie, wat veelal niet herkend wordt door leerlingen.

In deze lessenserie laten we leerlingen door middel van strips, emoticons, cabaret, artikelen, enz. uit *De Speld* en andere kranten ontdekken hoe ironie gebruikt wordt en dat

context van levensbelang is. Ook wordt het verschil tussen ‘ironie’ en ‘sarcasme’ ter discussie gesteld. Vervolgens laten we de leerling zien dat ook in examenteksten ironie voorkomt.

3. Onze ervaringen

De les met als onderwerp ‘de prototypetheorie’ is uitermate geschikt gebleken voor zowel onder- als bovenbouw havo/vwo. Wellicht is het ook op het vmbo een toegankelijke les om over woorden in het brein te praten. Alle leerlingen zijn enthousiast en begrijpen ook goed het doel van de les. Aan het eind van de les zijn ze kritischer op het geven van een definitie en zich bewuster van hoe woorden met elkaar in verband staan.

De les over ‘mentaal lexicon en *priming*’ werd ook enthousiast ontvangen door leerlingen van onder- en bovenbouw. In eerste instantie bevestigen bijna alle leerlingen het principe van *priming*. Bij bewustwording van het principe proberen sommige leerlingen bewust een andere keuze te maken. In een klassengesprek wordt dan wel duidelijk dat deze leerlingen dat opzettelijk gedaan hebben, waardoor juist zij laten zien dat ze het principe goed begrijpen.

‘*Framing*’ vinden met name leerlingen in de bovenbouw van het vwo interessant. We hebben onze lessen uitgeprobeerd in 4-, 5- en 6-vwo. Voor 4-vwo waren de lessen in deze opzet redelijk moeilijk. 5- en 6-vwo waren enthousiast aan het *reframen* van krantenartikelen en er kwamen soms interessante frames uit. Ook tijdens het schrijven van een betoog en het houden van een debat waren er leerlingen die de kennis uit deze lessen in de praktijk brachten.

De lessen rond ironie zijn nog niet allemaal uitgeprobeerd, maar de eerste ervaringen zijn positief. Er wordt hevig gediscussieerd over de vraag of iets ironisch bedoeld is en over het verschil tussen ironie en sarcasme. Het lijkt erop dat de leerlingen er gevoeliger voor worden om ironie te herkennen, niet alleen in situaties waarin ze ironie verwachten, maar ook in andere contexten, zoals examenteksten.

4. Slot

We merken dat leerlingen enthousiast worden van deze lessen en dat ons doel om het taalbewustzijn van de leerlingen te vergroten (en op die manier de reguliere lessen Nederlands te verdiepen), geslaagd is. Leerlingen merkten zelf het effect van deze lessen bij de schrijflessen en ook voor tekstbegrip zijn deze lessen goed in te zetten. Al met al zijn wij overtuigd van het nut van deze taalkundige lessen in het reguliere cur-

riculum. Leerlingen zien het vak Nederlands eens vanuit een ander perspectief en dat kan de geest alleen maar verruimen.

Referenties

- Aitchinson, J. (2012). *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Boersma, J. & S. Gagstein (2015). *Harder praten helpt niet*. Zaltbommel: Haystack.
- Burgers, C. (2010). “Ironie gebruiken doe je zo!”. In: *Tekstblad*, 4. Online raadpleegbaar op: www.tekstblad.nl.
- Iperen, R. van (2017). “‘Supportersplaag’ mag wel en ‘asielplaag’ niet? Klopt!”. In: *NRC Handelsblad* (10 januari). Online raadpleegbaar op: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/01/10/supportersplaag-mag-wel-en-asielplaag-niet-inderdaad-6150333-a1540562>.
- Meesterschapsteams Nederlands (2016). ‘Manifest Nederlands op School’. Online raadpleegbaar op: <https://vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/2016/01/Manifest-Nederlands-op-School.pdf>.